

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА

СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: РАЗРЕДНА НАСТАВА - ПРВА ГОДИНА

ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 13.04.2020.

ВРЕМЕ: 10,30-13,00

НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

36. Политичке странке

Основни субјекти у политичким процесима су друштвене групе различитих облика организовања, од којих су најзначајније политичке странке. Политичке странке су парцијалне друштвене групе које настају ради ангажовања у политици, или прецизније, то су политичке организације усмерене ка легитимном освајању власти, по правилу кроз изборни процес.

Странке су политичке институције модерног доба и сматра се да су настале после америчке и француске револуције, развојем парламентаризма и избора. У Америци су прве странке формиране крајем XVIII века, а на изборима 1792. године наступиле су Федералистичка и Демократско-Републиканска странка. У западноевропским земљама странке су настале почетком XIX века. Постепеним ширењем права гласа и порастом значаја изборних скупштина, политичке странке су постале организације са сталним чланством. До XIX века оне су постојале само у зачећу, попут *виговаца* и *торијеваца*, у Доњем дому британског парламента или *јакобинци* и *жиродинци* у скупштинама Француске револуције. У Србији извесни зачеци политичких странака уочавају се четрдесетих година XIX века, у време Уставобранитељске опозиције Милошевом режиму. Током XIX века, почело је оснивање политичких странака и у земљама Латинске Америке, Азије и Африке, а највећи број њих основан је током XX века, што се поклапа са борбом ових земаља за њихово ослобађање од колонијалне зависности. Оснивање политичких странака темељи се на политичким слободама и правима у чијем је средишту слобода политичког изражавања и право на политичко удруживање. О значају ових слобода и права за развој демократског друштва указивали су многи мислиоци, а нарочито Бенџамин, Мил и Токвил. Зато политичке странке имају значајну улогу у остваривању демократског политичког система.

Политичке странке су организоване друштвене групе. Оне су добровољне, релативно трајне организације идејних и политичких истомишљеника, чији је циљ преузимање и вршење државне власти, или бар учешће у њој или сталан утицај на њу ради заштите и остварења одређених интереса у оквиру једне идеолошке концепције о општој државној политици и заједничким интересима друштва. Странке су, по правилу, трајне институције у којима се одвија низ политичких активности, као што су мобилисање чланства, фиормулисање циљева (идеологије), решавање конфликта, доношење норми о устројству и начину рада, избор функционера и чиновника итд. Политичке странеке имају своје конститутивне елементе, начин организације, а у политичкој структури друштва постоје страначки системи у којима странке функционишу.

У конститутивне елементе политичких странака најчешће се убрајају: *чланство*, које се формализује попуњавањем приступнице или уписом, чланском картом, плаћањем

чланарине и поштовањем страначког програма и дисциплине; *руководство*, које у целини или на нивоу територијалне организације, представља узак круг људи и оно има пресудан утицај на одлуке и дистрибуцију моћи у странци, нарочито оно које се налази на врху пирамиде оличено у страначком лидеру; *организација*, која обухвата унутрашње механизме деловања, начин организовања и доношења одлука, а то је предочено у статуту странке; и *идеологија*, која чини "систем уверења, идеја и представа о друштву и о уређењу друштвених односа кроз који друштвене групе (класе и слојеви) изражавају своје интересе".¹

Начин организације политичких странака одређен је њеним политичким циљевима. А "организација странке представља систем веза и односа у које улазе чланови током утврђивања или реализације политике, ставова и одлука".² У свакој странци постоји подела надлежности, права и обавеза. Да би освојиле власт и задржале се на власти ако су је освојиле, странке се организују, утврђују права и обавезе чланова и руководства, као и систем веза и односа. Значајнија улога странке у политичком систему захтева и развијенију њену организациону структуру. Уређивање односа у странци између руководства, од лидера странке до председника месног одбора, чланова странке и страначког апарата решава се начином организовања. Уколико су странке масовније утолико је питање њихове организације сложеније. Начин организовања странке углавном зависи од односа између чланова странке и њиховог вођства, као и чврстине везе чланова за странку, односно њихово поистовећивање са странком.³ У начелу однос између чланова странке и њеног вођства може бити аутократски или демократски. Ауторитарне странке су строго централизоване и у њима је власт руководећег центра над чланством потпуна. Демократске странке допуштају већи степен самосталности чланства и постојање унутрашњих фракција и струја. И у једном и другом облику страначких односа може се разликовати већи или мањи степен аутократије, односно демократије.

Страначки системи у којима политичке странке могу постојати и деловати, најчешће се означавају као једностраначки, двостраначки и вишестраначки. Једностраначки систем, или политички систем без опозиције, значи забрану постојања других политичких странака. Први једностраначки систем настао је у Свобетском Савезу, након Октобарске револуције, а такав систем, са различитим модалитетима, функционисао је и у земљама "реалног социјализма" и у Југославији до 1990. године, као и у многим економски неразвијеним земљама. Двостраначки систем заступљен је у земљама где постоје традиционално две доминантне политичке странке (Конзервативна и Лабуристичка у Великој Британији; Конгресна и Демократска у САД) и оне у изборним циклусима често мењају улоге странке на власти и странке у опозицији. За изборе у таквим страначким системима каже се да се они "заснивају на принципу 'победник узима све'".⁴ Вишестраначки систем је тековина либералне демократије и он функционише у развијеним земљама. А број политичких странака и односи између њих зависе од заострености социјалних конфликта у друштву, затим од подељености друштва по националној, религијској, расној и регионалној основи. Уколико у неком друштву постоје снажно супротстављене друштвене групе формиране на поменутих основама онда је извесно повећање политичких странака.

¹ В. Гоати: "Политичке партије", *Енциклопедија политичке културе*, Београд 1993, стр. 851.

² Р. Смиљковић, *Организације и политика*, Београд 1985, стр. 80.

³ Видети: С. Антонић, *Елита, грађанство и слаба држава*, Београд 2006, стр. 155-183.

⁴ Е. Гиденс, *Исто*, стр. 436.

Друштвена улога странака у савременим државама демократског типа састоји се у њиховом посредовању између појединца и државе, односно државне организације. Оне служе, како освајању, тако и контроли државне власти. У суштини две су основне функције политичких странака: Прва, борба за освајање власти; и друга, идеолошко осмишљавање те борбе, односно стварање идеологије. Функције политичких странака реализују се у одређеним друштвено-економским и историјским условима конкретног друштва што може да утиче и на њихово остваривање. У склопу ових суштинских функција, могу се утврдити и неке друге функције, као што су: политизација друштва, уобличавање јавног мњења, стварање политичке идеологије, мобилизација чланства за освајање власти, учешће у изборном процесу, вођење кадровске политике, вршење власти, ако се она освоји или утицај на власт уколико се странак нађе у опозицији.

37. Друштвени покрети

Друштвени покрети су у суштини појава модерног доба. Они се јављају упоредо са освајањем демократских права и ширењем простора за политичке слободе грађана. У савременим друштвима друштвени покрети чине значајне политичке субјекте и важне чиниоце друштвене динамике и социјалних промена. Појам *друштвени покрет* међу првима је у социологију увео Лоренц Штајн половином XIX века,⁵ а за Алена Турена социологија у средишту својих истраживања има друштвене покрете.⁶ Постоји мноштво различитих одређења друштвених покрета нарочито код савремених социолога, попут Ботомора, Хеберлеа, Турена и других. У свим изучавањима друштвених покрета постоји неколико заједничких обележја која се најчесталије истичу, а то су: да је друштвени покрет јавна и добровољна акција људи прожета делатном утопијом; да представља најснажнији облик колективног деловања људи; да израста из незадовољних потреба и изражава одређене сукобе интереса; да покреће решавање неког друштвеног питања од ширег значаја; да изражава покушај да се оствари заједнички интерес или постигне заједнички циљ кроз деловање изван постојећих институција и да, у суштини, тежи друштвеним променама. Као реакција на друштвене покрете, понекад се јављају и антипокрети који иступају у одбрану *status quo*.⁷ Поред тога, антипокретима се означавају и покрети који устају у одбрану постојећег поретка или који угрожавају демократију, као и покрети религијске искључивости (пан-исламизам) или они који воде у ирационалност и мистику.

Постоје разне врсте друштвених покрета, а у новије време је најизраженија подела на класичне и нове (алтернативне) покрете. У класичне покрете убрајају се покрети настали у индустријском друштву и они су карактеристични за XIX и прву половину XX века, међу којима су раднички и национални покрети најзначајнији. Новим друштвеним покретима означавају се покрети настали у постиндустријском друштву, на прелазу из просперитетне у кризну фазу развоја друштва, након шесдесетих година XX века - од покрета за грађанска права и студентског покрета шесдесетих, феминистичког покрета седамдесетих, преко антинуклеарних и еколошких покрета осамдесетих, па све до покрета за права хомосексуалаца деведесетих.

⁵ В. Павловић, "Друштвени покрети", *Енциклопедија политичке културе*, исто, стр. 274.

⁶ Видети шире: А. Турен, *Социологија друштвених покрета*, Београд 1983.

⁷ Покрет за право жена на абортус, произвео је покрет активиста "право на живот", који су се противили абортусу и сматрали да га треба забранити.

Сматра се да су нови друштвени покрети продукт друштва касне модерности и да ширење нових друштвених покрета одражава нове ризике с којима се суочава савремено друштво. Постојеће политичке институције све теже се носе с новим изазовима и нису у стању да нађу решења за многе нове проблеме, као што су: проблеми животне средине, опасности од нуклеарне енергије и генетски модификованих организама, снажном утицају информацијске технологије. Зато се често и догађа да политичке институције игноришу или избегавају да решавају те проблеме док не постане сувише касно. С друге стране, све више долази до изражаја повећани притисак и репресија државе и отуђених политичких и војних апарата, јачају неоконзервативне снаге и идеологије, тако да је савремени човек све више изложен новим облицима доминације и репресије, све је више контролисан и манипулисан. То код људи ствара осећај да "губе контролу" над својим животима у условима брзих промена и све већих ризика. Појединац се осећа несигурно, изоловано и беспомоћно. Вера у традиционалну политику и њене институције јењава, тако да људи увиђају да се морају лично ангажовати и да се много више може постићи непосредним деловањем и учешћем, него ослањањем на политичке установе и политичаре. Зато нови друштвени покрети нагло јачају, постају све разноврснији, масовнији и територијално све шири, а неки од њих све више добијају интернационални карактер (еколошки, антинуклеарни, мировни, антиглобалистички итд). Развоју и ефикасношћу деловања нових друштвених покрета нарочито доприноси информацијска технологија (интернет, мобилни и сателитски телефони, факсови, сателитска и кабловска телевизија и тд). Та технологија, кроз савремене електронске мреже, омогућава активистима друштвених покрета широм планете да буду у сталној комуникацији; да се ефикасно организују и координирају своје акције; да се повежу са другим покретима и групама, невладиним и хуманитарним организацијама; и да воде различите кампање у јавном интересу. Истовремено, електронске мреже омогућавају им и приступ изворима информација и могућност да одмах реагују непосредно након догађаја, да врше притисак на корпорације, владе и међународне организације у оквиру стратегије својих кампања, што се најилустративније показало у време масовних протеста против Светске трговинске организације у Сијетлу.⁸

Нови друштвени покрети све више имају масовну подршку, јер их људи доживљавају као средство за истицање сложених питања и њихово постављање у средиште живота. То значи да грађани у друштву касне модерности нису апатични и незаинтересовани како се то понекад тврди. У том смислу друштвени покрети доприносе ревитализацији демократије у многим земљама и чине све значајнији субјект политике.

38. Интересне групе

Интересне групе или групе за притисак су веома значајни субјекти политике али су за социологију веома турсно подручје истраживања, јер, како се сматра, нису видљиве на површини друштвеног живота и свакодневне политичке активности. Израз *интересне групе* је усвојен као појам за анализу структуре друштва и његових политичких облика, као и "један од инструмената откривања и објашњења политичких процеса и односа".⁹ Интересне

⁸ Е. Гиденс, *Исто*, стр. 442.

⁹ Ј. Ђорђевић, *Исто*, стр. 802.

групе су облик најразличитијег политичког груписања и организовања људи према конкретним интересима који их у датој ситуацији повезују.¹⁰

Рађање модерне теорије интересних група, "теорије која на политику гледа као на борбу група за реализацију својих интереса",¹¹ везује се за појаву Бентлијеве књиге *Процес управљања* (1908), мада она своје порекло вуче дубље из историје политичке мисли и непосредно се везује за Јеринга и немачку "интересну јуриспруденцију", када се демократија више није могла оправдати и схватити с гледишта традиционалних стереотипа либералне политичке филозофије Лока, Бенатама, Токвила итд. У анализи политичког процеса, Бентли је у интересу групе видео начин за разумевање политичког живота - "Крупан задатак у проучавању било које форме друштвеног живота је анализа група".¹² Појмови *група* и *интерес* су за Бентлија две стране једне исте ствари, јер не постоји група без сопствених интереса а интерес се разуме као еквивалент групе, па се зато група и интерес се не могу делити као што је и садржина недељива од форме. Из тога проистиче да се може говорити о интересној групи или о групном интересу. Затим, Бентли је повезао интерес са понашањем или делатношћу групе, где указује да интерес није ништа друго него настојање групе да делује на одређени начин, исто као што група постоји само као групна делатност. Из овога следи да је пут за сазнање и истраживање интереса искључиво у посматрању процеса делатности група. У овој концепцији интереси су везани за групе а не за појединце чија структура не зависи од облика друштвене организације у целини. Интерес заједнице је фикција и у основи те фикције стоје интереси група а не појединаца. Зато промена интереса заједнице може да се догоди искључиво променом групних интереса. Друштво, за Бентлија, није ништа друго него сложена целина група које га чине.

Теорија интересних група је још ригидније развијена код Дејвида Трумана, који је сматрао да је идеја јавног или општег интереса једна врста политичког мита јер нема легитимитет сазнајне категорије. Он интересе одређује као заједничке ставове групе и у том смислу објашњава да "интересна група означава сваку ону групу која, на основу једног или више заједничких ставова, поставља одређене захтеве другим друштвеним групама у циљу успостављања, одржавања или проширења оних облика понашања који су допуштени на основу тих ставова".¹³ Из овога проистиче да људи немају интересе уколико их нису свесни или уколико немају заједничке ставове о њима. Труман указује да постоје потенцијалне и организоване друштвене групе, при чему кључно место заузимају организоване друштвене групе.

У Трумановом теоријском моделу интересних група, посебно се истичу *политичке интересне групе*, чија је специфичност у томе што своје захтеве настоје да остваре притиском на државну власт. Зато се често у литератури ове групе називају и *групе за притисак*. Међутим свака интересна група није група за притисак (*pressure group*), мада она то може бити. "Интересна група постаје група за притисак кад, видљиво или невидљиво, систематски или у одређеним случајевима, настоји да свим дозвољеним или недозвољеним средствима утиче да се донесе или не донесе једна одлука, по правилу одлука власти, која фаворизује интересе групе или оних којима група служи".¹⁴ Као пример видљивих и систематских група за притисак наводе се синдикат, разна професионална или економска

¹⁰ Видети: Н. Пашић, *Интереси и политички процес*, Београд 1984, стр. 29.

¹¹ В. Павловић, *Савремено друштво и политика*, Београд 1984, стр. 72.

¹² А. Bentley, *The Process of Government*, Evanston 1949, str. 208.

¹³ D. Truman, *The process of Government*, New York 1951, str. 33-34.

¹⁴ Ј. Борђевић, *Исто*, стр. 804.

удружења, а за пример невидљиве и по начину недозвољене групе за притисак наводи се у САД *China lobby*, група која је више деценија радила за Чан Кај Шека, тј. за владу на Формози. Групе за притисак су чешће невидљиве, неформалне и *ad hoc* него друге интересне групе.

Интересна група може се посматрати као појам у ширем и ужем смислу. У ширем смислу могао би да се одреди као социолошки, а у ужем као политички појам. У социолошком смислу друштво се може схватити као мозаик већих или мањих, врло различитих интересних група. Те групе су повезане интересима оних група које заузимају стратешке позиције у друштвеној производњи - од друштвених класа и слојева па све до *ad hoc* друштвених скупова које се формирају ради задовољења привременог интереса. Том лепезом обухваћено је мноштво различитих група и групица. У ужем, или политичком смислу, интересне групе су оне групе које учествују у политичком животу. При томе треба имати у виду да се не може одвојити социолошки и политички аспект интересних група.

Интересне групе се могу класификовати на оне које су институционализоване и на оне које су претежно изван институција. *Институционализоване интересне групе* су оне групе чији су интереси интегрисани у политички систем, у складу са успостављеном равнотежом између различитих интереса. То су извршни и управни апарати власти, политичке странке, синдикати, професионална удружења, разне организације (владине, невладине) и тд. Међутим политичка улога интересних група не проистиче из тога што се оне идентификују са институцијама - једна институција једна интересна група. Основни проблем интересних група је у постојању и могућности појаве интересног плурализма и интересног конфликта у самим институцијама и организацијама; стварање и утицај различитих група и подгрупа, које се некад називају *мањина* или *већина*, група за притисак, владајуће групе, опозиција или фракција. Ова диференцијација карактерише све институције, од парламента и владе до политичких странака и удружења грађана. *Интересне групе изван институција* су оне групе чији интереси нису интегрисани у политички систем, делују изван институција, организују се и наступају да би споља вршиле утицај на доношење одлука. Оне се најчешће јављају као "утицајне групе", "групе за притисак" или као лоби. Облици утицаја ових група су веома различити, од отворених - писање писама, телефонирања министру или посланику, јавне манифестације, плакати и чланци, до мање видљивих и фамилијарних, клубских, регионалних, социјалних, етничких веза и употребе разних средстава корупције, махинације, притиска и терора.¹⁵

У савременом друштву развијених комуникација, електронских медија и мрежа, могућности за деловање интересних група се страховито повећавају и оне добијају све више на значају у друштвеној и политичкој реалности, нарочито када се има у виду да ова средства могу бити доступна свима, могу се налазити у рукама појединих интересних група или радити за њихове потребе, независно од разлога - идеолошких или за новац.

¹⁵ "Још у XVIII веку, нарочито уочи великих политичких промена, деловали су политички клубови, салони и редакције часописа као облици стварања јавног мњења и утицаја на њега. Доказан је значај интелектуално-политичких састанака у салонима истакнутих породица и 'дама' за идејну припрему француске револуције од 1789. године. Сличан утицај имали су 'клубови патриота' пре америчке револуције, као и разни 'кружоци', од литерарних и радничких, уочи октобарске револуције" (Ј. Ђорђевић, *Исто*, стр. 807)